

6. Куц О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик: метод. Посібник / О. С. Куц - Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2007. - 52 с.
7. Опачко М. В. Теорія і практика профорієнтаційної діяльності педагога: навч.-метод. посіб. / М. В. Опачко, В. В. Сагарда. - Ужгород: Ужгород, держ. ун-т, 2000. - 114 с.
8. Пазюченко Т. М. Індивідуалізація профорієнтаційної роботи зі старшокласниками : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. псих. ап. наук : спец. 19.00.07 / Т. М. Пазюченко. - К., 2001. - 18 с.
9. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13 00.07/М. І. Піддячий. - К, 2002. - 19 с.
10. Романчук В. П. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії у навчально-трудова діяльності: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 [Електронний ресурс] / В. П. Романчук. - К., 2002. - С 8. - Режим доступу <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02rvpntd.zid>.
11. Собчак Л. Н. Психодіагностика в профорієнтації і кадровому отборі/Л. Н. Собчак. - СПб. : Речь, 2002. - 72 с.
12. Соломин И. Л. Современные методы психологической экспресс-диагностики и профессионального консультирования / И. Л. Соломин. - СПб. : Речь, 2006. - 280 с.
13. Харламенко В. Б. Дидактичні основи курсу профорієнтації в підготовці вчителів трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / В. Б. Харламенко. - К., 2002. — 19 с.
14. Чорна І. М. Формування психологічної готовності майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи у школі: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07/І. М. Чорна. - К., 2003. - 20с.

УДК: 140

Н. НЕВМЕРЖИЦЬКА

аспірант Інституту вищої освіти
Національної Академії педагогічних наук

СВІДОМІСТЬ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ВТІЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Окреслено сутнісні ознаки соціального ідеалу українського суспільства - зокрема, в світоглядно-аксіологічному та телеологічному сенсі. Ресурсний потенціал свідомості сучасної студентської молоді України розглянуто крізь призму перспектив якомога повнішого розкриття, втілення соціального ідеалу на практиці суспільного буття.

Ключові слова: свідомість студентської молоді, соціальний ідеал, світоглядні аспекти, виховний ідеал.

Анотация. Подчеркнуты существенные признаки социального идеала украинского общества, в частности, в мировоззренческо-аксиологическом и телеологическом смысле. Ресурсный потенциал сознания современной студенческой молодежи Украины рассмотрено через призму перспектив полного раскрытия, внедрения социального идеала на практике общественного бытия.

Ключевые слова: сознание студенческой молодежи, социальный идеал, мировоззренческие аспекты, воспитательный идеал.

Annotation. There are drawn essential signs of social ideal of Ukrainian society, in particular, in world-outlook-axiological and teleologic sense. Resort's potential of consciousness of modern student Ukrainian youth has been considered through the prism of perspectives as possible as deeper exposition, incarnation of social ideal on the practice of social being.

Key words: Consciousness of student youth, social ideal, world-outlook aspects, educational ideal.

Розвиток людства набирає все більш динамічного характеру. Про це свідчить аналіз будь-якої сфери суспільного життя. Зміна ідей, знань, технологій відбувається скоріше, ніж зміна людського покоління.

Сучасний глобальний світ - це світ масової культури, економізації буття, пріоритету споживчих, а не духовних потреб, інтенсивного впровадження інформаційних технологій, заміни «живого» спілкування Інтернетом, удосконаленого маніпулювання свідомістю, що призводить до знецінення особистості. Динаміка суспільного життя загострює з новою силою проблему людини.

Безпосередня причина звернення сьогодні до цього питання - це перспективи, котрі здатні викликати в людині глибокі й радикальні зміни - причому, не завжди позитивні. Насамперед йдеться про те, що людина масового суспільства нереалізована як творча особистість. Вона не знає і не виконує самого головного завдання - просуватися шляхом самовдосконалення. Вона не олюднює, не одухотворює, оскільки людина маси (натовпу, общини, безликого колективу) не має справжньої особистісності («Я»), Ось чому сучасне виховання має передбачати створення середовища, сприятливого для випробування індивідом своїх можливостей як особистості. В підсумку, здійснивши вибір, людина сама, усвідомлює своє покликання бути центром всесвіту. Вона змушена зайнятися самостворенням. Для вирішення цієї проблеми потрібно вияснити специфіку нашої цивілізації як буттєвого світу людини.

Сучасну цивілізацію відрекомендовують техногенною, оскільки в її розвитку вирішальну роль відіграє постійний пошук і застосування нових технологій. І не лише виробничих, котрі забезпечують економічне зростання, а й технологій соціального та політичного управління. Особливе місце посідають цінності інновацій та прогресу, які органічно пов'язуються з пріоритетною цінністю науки. Одночасно наука, освіта, технологічний прогрес і глобальний ринок породжують новий образ мислення і життя, здійснюючи перетворення традиційної культури і способу пізнання.

Техногенна цивілізація дала людству величезну кількість досягнень. Науково-технічний прогрес і економічне зростання призвели до нової якості життя, забезпечили все більш зростаючий рівень споживання, медичного обслуговування, продовжили тривалість життя. Але одночасно техногенна цивілізація зробила реальністю глобальні кризи, серед яких чільне місце посідає криза антропологічна. Про неї багато говорять, пишуть, дискутують. Вона має безліч проявів і тенденцій, серед яких варто відокремити небезпеку зміни генофонду людства, оскільки дія природних факторів по його збереженню в людському суспільстві дуже обмежена. Другий значний індикатор антропологічної кризи - зростаючий тиск на людину стресових навантажень. Сучасне життя з його калейдоскопічно мінливими соціальними ситуаціями, нестабільністю, загостренням конкуренції у всіх сферах діяльності занурює людину в шерог стресових станів. Третьою групою факторів, котрі загострюють антропологічну кризу, є сучасні тенденції до перекопструювання біологічної основи людини[3,с.22]. Вони сформувалися в руслі досягнень генетики і розроблених нових біотехнологій. У свою чергу розшифровка генома людини відкриває можливості істотно посилити розумові та фізичні здібності людини.

Всі ці та інші відкриття і знахідки в контексті техногенної цивілізації загострюють проблему людини. Між іншим, людина завжди була проблемою для самої себе. Але виникла ситуація, коли в результаті багатовікової високоінтелектуальної роботи людства виникла загроза існуванню людства. Вихід із так ситуації полягає в переході до нової парадигми розвитку, коли не технології, не економіка, а людина

в її новій якості стане метою і смыслом прогресу. Так виникає і стверджується людиноцентризм - нова стратегія поступу суспільства, в основу якої покладається не накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, на знання, культуру, науку, без яких життя втрачає смисл і перспективу.

Поняття людиноцентризму сповнене глибокого філософського змісту. Цим словом визначаються різноманітні й одночасно концептуально спрямовані відтінки філософської думки, об'єктом яких є людина. Тілесність, обдарованість, духовність, освіченість, егоїзм, розумність, аморалізм, цілеспрямованість - все це, незважаючи на свою суперечність, є фрагментами постійно мінливої картини буття людини, які розкривають її нові аспекти, але не вичерпують нескінченного змісту.

Проблема людини в філософії перманентно актуальна. Існує низка концепцій, у яких здійснюється прагнення осягнути смисл її буття. Плеяда дослідників, в тому числі М.Бердяєв, М.Бубер, А.Гелен, В.Дільтей, М.Шелер намагалися відтворити еволюцію філософсько-антропологічної думки. Всі вони сходяться на тому, що в кожен історичну епоху філософське осягнення людини не залишалося незмінним. Одні дослідники вбачають власне антропологічну тему вже в джерелах філософування, а у певній мірі навіть в міфології (Е.Кассіпер); інші визначають філософську антропологію про людину, вважаючи її основним питанням філософії (М.Бердяєв); деякі відносять генезу філософського людинознавства до ХХ ст. (Е.Фромм). Одні (М.Шелер) вважають, що ця тема розвивається в європейській філософії лінійно, послідовно; інші (М.Бумер) виходять з того, що літопис філософсько-антропологічних поглядів драматичний, він сумірний «екзистенційно му самопочуттю людини і, таким чином, дискретний»[2,с.94]

Дискусії та суперечності в контексті філософської антропології змушують по-новому поставити проблему людини, що й обумовило виведення на чільне місце концепт людиноцентризму. Окрім екзистенційного контексту, філософія людиноцентризму акцентує увагу на розвитку людської самосвідомості, розумінні сутності людини, яка не залишається стабільною, а так чи інакше детермінована соціальними, економічними і технологічними процесами. По суті осягнення свого «Я» у філософії людиноцентризму є своєрідним нарисом людського самопізнання. Саме на його основі виникає можливість виробити перспективи подальшого розвитку суспільства.

У межах однієї епохи можуть виникнути різні екзистенційні самовідчуття: на фоні пануючого відчуження добробуту може з'явитися тривожна інтуїція, навпаки - душевна стурбованість і тривога в «перехідну епоху» можуть набути рис вселенського заспокоєння, бажання не втратити мужність і оптимізм. Проте, як свідчить історія філософської думки, всі ці самовідчуття піддаються типологізації на різні світоглядні настанови - в залежності від того, чому віддається безумовний пріоритет - Логосу, Софії, Богу, природі, науці, людині, економіці, техніці тощо; а також у силу чого концептуалізуються філософсько-світоглядні позиції - логоцентризму космоцентризму, геоцентризму, андроцентризму, економоцентризму і т.д.

Звичайно, зазначені підходи не завжди існують в ідеальному вираженні, а доповнюють один одного і взаємодіють між собою[2;с.95]. Власне, це й викликало необхідність концепту людиноцентризму, в межах якого можна виробити загальну, синтезуючу позицію щодо становища людини в сучасному світі та перспектив подальшого становлення цього статус-кво.

Новітні світоглядні системи дискутують аспекти «подолання» людини на шляхах сходження до більш високих щаблів еволюції. Як пише М.Епштейн, на основі нанотехнологій будуть створюватися мініатюрні комп'ютери, «нанороботи», фабрики розміром у кілька атомів, здатних виробляти будь-які речовини,

проникати в організм і виконувати функції зцілення, перебудови тощо. Такий «мислячий пил» буде розсіюватися по всьому космосу для його розумної організації; він же легко проникає в інші виміри, оскільки нанооб'єкти надзвичайно малі за розміром [4;с.197].

В осмисленні проблем людського буття важливо враховувати релігійно-філософські напрямки, котрі розглядають Бога в якості найвищої цінності. Це аналогічно тому, як логоцентрична картина світу пов'язана з ствердженням пріоритету Логосу, в якому поєднані дві концепції: світ розуміється як система, пов'язана логікою і методом, а також структура, яка складається із задач, котрі змушують людей невпинно і системно турбуватися про впорядкованість світу[2;с.95].

Соціоцентричний напрямок, прикладом якого слугує марксизм, встановлюючи пріоритет соціуму і культури, стверджує принцип соціального детермінізму, згідно з яким індивід є залежним від загального плану історії, великих соціальних спільностей. «Вражає те, що в XIX і XX століттях, - зазначав М.Бердяєв, - людина дозволила переконати себе в тому, що вона одержала моральне життя, своє розуміння між добром і злом, свою цінність від суспільства. Вона готова відректися від первісності і незалежності людського духа і совісті. О.Конт, К.Маркс, Е.Дюркгейм прийняли моральну свідомість первісного клану за вершину моральної свідомості людства. Вони заперечували особистість: для них існує лише індивідуум, сумірний із соціальним колективом[1;с.65]».

В епоху Відродження світ почав оцінюватися крізь призму людини - «вінця» божественного чи природного творіння. Так на зміну геоцентризму прийшов антропоцентризм, на основі якого почав стверджуватися і розвиватися європейський гуманізм, покладений в основу просвітницької ідеології. Виникали утопічні проекти, в яких людина стає абстрактним конструктором. У XVIII столітті, в період бурхливого розвитку капіталізму, в політичній економії А.Сміта виникає поняття «економічна людина». Світ починає переходити до економоцентризму. Надалі кожна епоха визначає власні пріоритети, які впливають на подальший процес існування людини. Сьогодні все частіше говорять про «постлюдину», а подекуди і «простолудину». Дана обставина вимагає створення нових концептуальних підходів, яким і стає філософія людиноцентризму.

Різні оцінки людини у філософській антропології *homo religious* (людина релігійна), *homo sapiens* (людина розумна), *homo naturalis* (людина природна), *homo symbolicus* (людина символічна) та інші не вичерпують змісту сучасної людини. Адже завдяки зростанню рівня науки і знань істотно підвищується значущість творчого аспекту буття людини. Одночасно творчою істотою людина може стати лише в тому разі, якщо вона є істотою вільною, володіє творчою свободою. Її можна досягнути на шляху подальшого розвитку процесів демократизації.

Основний напрямок діяльності людини - пізнання, завдяки якому змінюється вона сама, демонструючи варіативність власних архетипів. Людиноцентризм, враховуючи що антропологічні властивості (віру, розум, природність, діяльність, уявлення, творчість тощо), виходить з того, що людина під час їх оцінки народжує новий суверенний образ, який володіє власним світоглядно-аксіологічним потенціалом. У цьому й полягає плідна діяльність людиноцентризму в освітній діяльності, котра орієнтує на нову людину, нове суспільство неможливе як априорі, так і апостеріорі.

Філософія людиноцентризму звертається до нетлінних цінностей, прагне підійти до осягнення над межових основ буття. Таїна людини належить до кола вічних проблем. Це означає, що любов до мудрості нерозривно пов'язана з пізнанням «загадки мислячої істоти»[7;с.137-138]. Тим самим філософія людиноцент-

ризму відображає високий рівень філософської рефлексії про людину, ЩО ІСТОТНО посилює значення філософії людиноцентризму в усіх сферах соціального, культурного, політичного та суспільного буття.

У калейдоскопі злетів і падіння суспільство завжди прагне досягти найважливіших цінностей - життя, свободи, добробуту. Вони - постійна мета і сенс життєдіяльності. Заради них людина творить, бореться, мріє, вірить. Це особливо важливо для сучасної України, котра стоїть на шляху здійснення своєї історичної місії по реалізації цивілізаційної ідентичності в соціальній, політичній, економічній і духовно-культурній сферах у процесі гармонійного входження до світового співтовариства. Закономірно постає питання: які засоби найбільш оптимальні для досягнення поставленої мети?

Контекст духовного оновлення актуалізує проблему філософії людиноцентризму, котра акцентує увагу на особистісних цінностях, а також способах і можливостях їх реалізації. Людиноцентризм - це актуалізація гуманістичних тенденцій в сучасну епоху, відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів.

Людина і суспільство не можуть існувати без цінностей, тому спроба їх дискредитації, як правило, не має успіху. Але звернути увагу на проблему знецінювання цінностей все ж варто. Справа не в тому, що ті чи інші цінності втратили привабливість і універсальність, натомість щось інше стало вважатися більш цінним і привабливим. Так, іноді критикують існуючу реальність за те, що в нашому недосконалому світі любов або благородство, чесність або мужність, істина і навіть саме життя, на жаль, стають товаром, який має грошовий еквівалент. З цієї критики виростають певні програми з урятування людських ідеалів і «вищих смислів» - через «перебудову суспільного ладу», «відродження» або навіть повернення до панування релігії, через виховання і поширення знань, пробудження свідомості тощо.

Всі вони засновані на переконанні, що є справжні (вічні) цінності - на противагу хибним, підробленим, надуманим цінностям. І ці загальнолюдські справжні цінності потрібно захистити і зміцнити - щоб там не було. Програми різні, оскільки різні уявлення про цінності. Але в усіх є дещо спільне - вони серйозно розглядають сутності, які лежать в основі цінностей. Як писав Діоген Лаєрський, цінність є, по-перше, властиве кожному благу сприяння узгодженого життя. По-друге, певна користь, яка сприяє життю, узгодженому з природою. Таку користь, яка сприяє життю, узгодженому з природою, приносять і багатство, і здоров'я. Потретьє, мінова ціна товару, яка визначається досвідченим оцінником.

Сучасний процес переосмислення цінностей стосується насамперед їх ідеї. Сучасність ніби погодилася з тим, що всі цінності є що інше, як умовності, знаки, якими люди обмінюються в комунікаціях, щоб зробити комунікаційний обмін зручнішим. В постмодерні вони називаються «симулякрами». З'ясувалося, що жити в світі «симулякрів» зручніше і практичніше, ніж у світі цінностей. Це зрозуміло, оскільки цінності, які утворюють культуру, підкорюють людину, обмежують її, «втискують» у рамки, а симулякри обслуговують її інтереси й потреби.

Симулякри не претендують на універсальність або вічність. Головне, щоб вони виконували свою функцію і виконали її успішно. Вони функціонують за потребою. Якщо культуру розуміти в класичному контексті як горизонт універсальних цінностей, які слугують орієнтирами людських дум і справ, то наш час уже обходить без культури - це «час симулякрів, час культури як симулякра»[6,с.36]. Але це також культура, яка стверджує свою систему цінностей.

Прикладом цього може слугувати дискредитація цінностей політики. Влада вже давно не розглядається як інститут, що має сакральну або трансцендентну

санкцію. Влада - орган примусу, який може функціонувати тому, що його легітимність визнана тими, кого він примушує. Це не виключає інших функцій влади, але зводить їх до зазначеної. Саме тому, зазначає Н.Луман, до «насильства вдаються через недостатність влади, тобто через недостатнє визнання останньої». У все внаслідок втрати владою свого ціннісного змісту.

Але якими є причини такого стану? Політичні відносини, як говорив Арістотель, це відносини між людьми, здатними і володарювати, і підкорятися на основі закону. У демократичному суспільстві закони і владні рішення приймаються в процесі їх обговорення тими, кого суспільство обирає (делегує) для цієї мети.

Однак такий процес може симулюватися. Наприклад, коли результати виборів визначаються не свідомою участю громадян, а ефективністю маніпуляції їхньою свідомістю. При цьому зберігаються в недоторканості форми політичних відносин, з яких вилучається їхній зміст. Це симулякри політики. Влада, яка нею породжується, також є симулякром, особливість якого полягає в тому, що «він не тільки слугує певним типом соціальної комунікації, й і сам створює ці типи, породжуючи каузальний ланцюг, утворений із симулякрів»[6;с.40].

Таким чином, визнання влади навіть більшістю населення не є достатньою умовою легітимності, оскільки саме це визнання може бути результатом масової маніпуляції свідомості тих, хто визнання виражає. Способи і прийоми такої маніпуляції добре відомі. Причому в наші дні сила подібних маніпуляцій досягає таких розмірів, що результати референдумів можуть бути більш сумнівними, ніж результати політичних виборів. Така ситуація слугує ще однією причиною дискредитації цінностей, оскільки політика і влада є умовою значущості й збереження їхнього впливу.

Здолати маніпуляцію могла б «раціональна комунікація» (Ю.Габармес), яка генерується політичною системою. Але політична система-симулякр не зацікавлена в такому забезпеченні і здатна лише симулювати його. Крім того, комунікація могла б вважатися раціональною, якби спиралася на деякі загальнозначущі цінності, норми та ідеали. Отже, саме вони й поставлені під сумнів, оскільки знецінені й перетворені на симулякри. У наш час у зв'язку з втратою системи установлених цінностей відшукати щось «дійсне» часто є завданням невдячним.

За своїм змістом дискредитація цінностей - це спроба позбавити сенсу існування культури, філософії, історії. Водночас це рух у напрямку нових ціннісних універсалій, «масової людини», якій в такому знеціненому світі дуже комфортно, оскільки це її світ і її час. Зокрема, позбавлення ціннісних смислів політики виявляє непотрібність традиційної філософії, яка дві з половиною тисячі років тому опредметнила політику у метафізиці Арістотеля. Філософія як породження грецького полісу адресується свідомому суб'єкту/ думки і дії, який шукає не розумового чи тілесного комфорту, а істини.

Але якщо політика не є надійним і ефективним джерелом влади, а витісняється маніпуляцією, то для цілей останньої потрібні не суб'єкти, а симулякри. Точніше, людський матеріал, з якого влада прагне вибудувати потрібні їй конструкції. Тому філософія, сповнена ціннісних людських смислів, яка шукає не об'єкта маніпуляцій, а особистість, стає непотрібною, позбавляється довіри і підтримки як з боку влади, так і з боку мас.

За такої ситуації зрозумілою є ціннісна невизначеність сучасного буття у різних сферах - культурній, політичній, духовній, соціальній. Перспективи ж подальшого існування і розвитку людини залежать від її вибору: або жити в системі цінностей, або в світі симулякрів.

Раніше культурні перетворення проходили тривалу духовно-культурну обробку, іноді - не одним поколінням. Сьогодні, через рекламу та інші сучасні технології, культурний феномен може сформуватися буквально за кілька годин. Чого варте хоча б телебачення, яке творить «кліпову свідомість»! Фрагментарне сприйняття дійсності, коли немає часу читати тексти, спрощує саме мислення і вимагає такої ж спрощеної системи цінностей, позбавленої смислу. Що це означає? Передусім вихід культури за межі її локального існування за рахунок виникнення єдиного комунікаційного простору. Останній занурює культуру в себе, утворюючи новий простір буття, якого раніше не було. Цей простір виникає поза конкретною локальною культурою.

Таким чином, не окремі культури, а сам комунікаційний простір диктує умови всесвітнього культурного діалогу. По суті, це зовсім інше утворення. Комунікація підкорює культуру. Закони функціонування глобального комунікаційного простору визначаються технічними умовами, можливостями і мовою спілкування, яка продукується всередині цього простору. Іншими словами, система спілкування підкорена глобальній мові (глобі - тобто глобальна англійська), яка дає змогу ефективно здійснювати комунікацію в цих масштабах. Сьогодні «символічне», «кліпове» мислення за рахунок його доступності навіть для неосвіченої людини або людини іншої країни і культури виявляється дуже ефективним.[5;с.30]

Унаслідок процесів, які відбуваються в культурі, індивіди спілкуються не за рахунок смислової адаптації, перекладаючи невідомі їм смисли іншої культури своєю мовою, а за рахунок співпадаючих компонентів (того, що зрозуміло всім). Тобто за рахунок однакового, яке здебільшого є найменш смисловим. Чим менший смисл, тим легше забезпечити спілкування. Виникає поле стереотипних міркувань і дій, однакових знань в стилів поведінки. Сьогодні дитина, яка народилася в Україні, краще знає, хто такий Міккі Маус, ніж Івасик Телесик або Котигоршко... Саме це зближує дітей різних країн з раннього віку. А якщо до цього додати однакових героїв подібних серіалів, однакові телевізійні шоу, ігри, футбольні чемпіонати, які висувають одних для всіх «зірок» футболу, як і зірок шоу-бізнесу, то стає зрозумілим, що ми занурюємося в іншу культуру, «культуру смислової тотожності»[2;с.96]. Себто в культура без смислу і без цінностей в їх традиційному розумінні.

У контексті цих процесів і суперечностей проблеми смислу життя і цінностей людини актуалізуються як ніколи. Виходячи з реалій сьогодення, ми не можемо вирішити цю проблему директивним визначенням або поясненням на рівні буденної свідомості. Сучасні смисл і цінності не лише зберігають своє місце в культурі, а й визначають подальший розвиток усього духовного-культурного життя. Яким чином це повинно відбуватися - намагається з'ясувати філософія людиноцентризму. Саме в ній формуються нові методи та способи розуміння і людини, і нової системи цінностей.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н.А. О назначении человека. - М., 1993. - с.65
2. Гуревич П.С. Философская антропология: опыт систематики //Вопросы философии. - 1995. - №8. - с.94-96.
3. Степин В. С. Философия и эпоха цивилизационных перемен // Вопросы философии. - 2006. - № 2, - с. 22.
4. Энштейн М. От пост- к прото-. Манифест нового века//Знамя. - 2001. - № 5. - с. 197.
5. Миронов В. В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии // Вопросы философии. - 2006. - № 2. - с.30.
6. Философия в современной культуре: новые перспективы (материалы «круглого стола»)//Вопросы философии. - 2004. - № 4. - с. 36.
7. Шепер М. Человек и история/Человек: образ и сущность. - М., 1991. - с.137-138.